

crkva u svijetu

RASPRAVE I ČLANCI

RELIGIOZNA SVJETOVNOST U STAROM ZAVJETU*

Nikola Hohnjec

Kršćanska se religioznost može pravo razumjeti samo u svjetlu Objave. U tom svjetlu nam je također razumljiv kršćanski pogled na svijet, na čovjeka i njegovu pobožnost. Ovdje ćemo o tome govoriti u perspektivi starozavjetne poruke. Čovjek je remek-djelo Božjeg stvaranja; no njegovo je prvotno određenje ugroženo. Ipak, uz Božju pomoć, on može djelovati za svoje dobro.

* Upotrijebljena literatura:

Beilner, W., *Die Weltfrömmigkeit im Neuen Testament*, in A. Zottl, *Weltfrömmigkeit*, Grundlagen, Traditionen, Zeugnisse, Eichstätt-Wien, 1985, str. 47—65.

Boros, L., *Gott — Welt — Bruder, Grundströmungen des heutigen Denkens*, Freising, 1967.

Congar, Y., *Božji zov, Sto će kršćani u svijetu*, SKS 9, 1968, str. 20—27, iz: *La Documentation catholique* 49 (1967), str. 1855—1874.

Füglister, N., *Die Weltfrömmigkeit im Alten Testament*, in A. Zottl, *Weltfrömmigkeit*, Grundlagen, Traditionen, Zeugnisse, Eichstätt-Wien, 1985, str. 25—46.

Krenzer, F., *Glaube aktuell*, Eine katholische Glaubensinformation Leipzig, 1977.

Marlé, R., »*Svjetožno društvo*«. Jedan američki bestseller — SKS 7—8, 1967, str. 28—33, Recenzija knjige H. Cox: »*The secular city*« (New York, 1965), iz: *Études*, Jouillet-août 1966, str. 120—130.

Novi katekizam, *Poruka vjere za odrasle* (Prijevod s holandskog), Zagreb, 1970.

Sjötröm, H., *Kirchenfrömmigkeit heute*, Opatija-Zagreb, 1984, (Predavanje ciklostilom).

Stendebach, F. J., *Glaube bringt Freude*, Das Alte Testament und die Freude an Mensch und Welt, Würzburg, 1983.

Stendebach, F. J., *Der Mensch wie ihn Israel vor 3000 Jahren sah*, Stuttgart, 1972.

Tresmontant, C., *Biblisches Denken und hellenistische Überlieferung*, Düsseldorf, 1956.

Wolff, J. H., *Anthropologie des Alten Testament*, München, 1973.

Zimmerli, W., *Die Weltlichkeit des Alten Testaments*, Göttingen, 1971.

I. Današnja problematika

Pastoralna konstitucija II. vatikanskog sabora *Radost i nada* jest »magna charta« svjetovne pobožnosti; opširno govori o svijetu i o autonomiji njegovih vrednota. No za II. vatikanski sabor Stari zavjet ostaje na rubu interesa, a bez njega, kako možemo unaprijed ustvrditi, nema izražajnije svjetovne pobožnosti. Naime, dilema: Bog ili svijet — nije na mjestu. Ne postoji dvostruko kršćansko knjigovodstvo. Mogu se samo ustanoviti dva tipična vjernička ponašanja prema svijetu: negativno, prema kojemu svijet treba napustiti ili nadići i pozitivno, koje prije svega promatra svijet kao mjesto spasenjskog događanja.

Svaka pobožnost, uključivo i svjetovna, samo je toliko kršćanska koliko se ravna i hrani Svetim pismom. Za razumijevanje svjetovne pobožnosti upućeni smo na Stari zavjet. Bog Starog zavjeta prihvaća čovjeka i njegov svijet. Za starozavjetnu je vjeru nezamisliva podjela između sakralne i profane stvarnosti. No to još ne znači, kako misli Beilner,¹ da je sva svjetovna stvarnost u Starom zavjetu popraćena stanovitim religioznim kvalitetom, te da za Izrael ne postoji neutralno vrijednosno ponašanje.

Stari zavjet nije knjiga nižeg ranga i manje vrijednosti. Bitno mu pripada i svjetovno značenje. Sveto pismo Starog i Novog zavjeta sastoji se od cijele biblioteke knjiga koje su redigirane iz raznih slojeva; obuhvaćaju razdoblje od 1000 godina. Prema tome, ne postoji samo jedna teologija, pa ni jedna duhovnost Starog zavjeta, nemo mnoge teologije i mnoge duhovnosti Starog zavjeta.² Može se stoga reći da je židovstvo, kao i poslije kršćanstvo, kroz stoljeća nastojalo ispravno razumjeti Sveto pismo.

Značenje koje Stari zavjet pridaje zemlji u kršćanstvu — oštro se izražava Füglistner³ — kao da budi sablazan. Novi je zavjet, svakako, skeptičniji prema svijetu. No, Novi se zavjet mora tumačiti i u kontekstu Staroga. Jer, Sveto pismo, iz kojega su živjeli i djelovali Isus i njegovi učenici, za današnji kršćanski život nije ostalo bez značenja. Novi zavjet pretpostavlja Stari, i makar ga relativizira, svojim je sadržajem predznak izričajima Staroga zavjeta. Stoga je njihova napetost, što se tiče poimanja svjetovne pobožnosti,⁴ samo napetost u odnosu: gdje ne vrijede veznici »ili ili«, već »ne samo — nego i«.

Ako se govori o svjetovnosti Starog zavjeta, onda je moguća njegova osobitost: da ne prekoračuje prag ovostranosti.⁵ Strogo naglašena ovostranost Starog zavjeta može biti korektiv zbog toga što mi brzo i olako razumijemo odveć produhovljeno spasenje koje onda odmah prenosimo u onostranost.⁶ Ne treba stoga s bojazni konstatirati ovostranost i svjetovnost Staroga zavjeta. U Starom zavjetu svijet nije nikada žrtvovan

¹ W. Beilner, *Die Weltfrömmigkeit im Neuen Testament*, str. 51.

² Usp. N. Füglistner, *Die Weltfrömmigkeit im Alten Testament*, 29.

³ *Ibid.*, str. 41.

⁴ Usp. W. Beilner, 49.

⁵ Usp. F. J. Stendebach, *Glaube bringt Freude*, 14. Ispravno tvrdi Beilner da svjetovna pobožnost nije izričita novozavjetna tema (49).

⁶ Usp. F. J. Stendebach, *Glaube...*, 12.

onostranosti. Bilo je za to razloga. Stari zavjet nije okrenut samo onostranosti i čovjekovoj besmrtnosti;⁷ on je izravno vezan uz konkretnosti života. Dakako, u obećanju životnog očekivanja ostaje prirodan biblijski oblik nade u onostrani život. Time je potvrđen svijet i red svijeta, ovostranost i onostranost, jer i starozavjetna je nada nada za svijet. Sveto pismo postavlja se pozitivno prema svim ljudskim vrednotama, pa je sav čovjek određen za život i radost, što je plastično opisao Stendebach: »Život je naime neslomljivost i punina, smisao i radost i znači snagu i moć, spasenje i blagoslov.«⁸ Već Zakon (petoknjižje) govori i o uskrsnuću mrtvih, kao što Isus argumentira protiv saduceja (Mk 12, 26). Daniel je izričitiiji, on kaže da će mnogi od onih koji snivaju u zemljinom prahu uskrsnuti (12, 2).

Kao što smo rekli o ovostranosti i onostranosti, slično vrijedi i za govor ljubavi. Pred očima mi je starozavjetni spjev *Pjesma nad pjesmama*. Taj spis prvotno govori o naravnoj ljubavi između muškarca i žene. Ali on isto govori i o ljubavi između Boga i njegova naroda. Koja je interpretacija ispravna: prenesena ili doslovna? Za egzegetu je važno ono izvorno i prvotno značenje. Ono uistinu ne smije ostati sakriveno. Ali vjersko tumačenje i praktično prihvaćanje u životu zajednice bili su važan kriterij za kanoničnost. Stvarajući ili preuzimajući kanon gledalo se ne samo na egzegetsku istinu u doslovnom smislu nego i na vjersko mjerilo primjene dotične knjige. Stoga zaključno možemo reći da su oba tumačenja ispravna.

Stari zavjet poznaje mnogostruko iskustvo Božjeg blagoslova: i u majčinom plodnosti, i u posjedu zemlje, i u čovjekovu blagostanju. Osobito je važan posjed zemlje, tako da je obećanje zemlje motiv koji pokreće izraelsku povijest i drži je u pokretu počevši od Abrahama, preko Mojzija pa sve do Davida, ali i poslije kad god su je izgubili.⁹ Stari zavjet potvrđuje čovjeka, svijet, tijelo i radost, te stavlja naglasak da se to područje ne potcjenjuje.

Ovdje ćemo iznijeti neke aspekte svjetovne pobožnosti. Starozavjetna pobožnost jest i ostaje svjetovna pobožnost; kao takva od trajnog je značenja i za kršćansku pobožnost.

Sedamdesetih godina na kršćanskom Zapadu, i kod katolika i kod evangelika, imamo novu literaturu o pobožnosti koju prenose katekizmi. Katekizmi kao da ponovno iskrsavaju iz 16. stoljeća, a u naše se vrijeme unose novi pomaci. Oni posreduju teološke refleksije i praktičnu pobožnost. U crkvenoj pobožnosti integrirani su Riječ Božja i sakramenti, osobito krštenje i euharistija. Wingren vidi najbolje ispunjenje teologije spasenja u crkvenoj godini.¹⁰ Crkvena je godina uistinu red spasenja — jednostavno: milosna godina Gospodnja.

Dobro je imati u vidu da biblijska duhovnost nije, doduše, od svijeta, ali da nije ni iznad svijeta, izvansvjetska. Zastanimo pred upitima na

⁷ Usp. W. Zimmerli, *Die Weltlichkeit des Alten Testaments*, 71

⁸ F. J. Stendebach, *Glaube* . . , 10.

⁹ Usp. N. Füglistner, str. 41.

¹⁰ Usp. H. Sjöström, *Kirchenfrömmigkeit heute*, 8.

koje Biblija ne daje direktan odgovor, koji se odnose na stvaranje i izbavljenje, na život i smrt. Život i smrt bili su nekada stvarnosti s kojima su ljudi znali živjeti. To je još ponegdje slučaj na selima. No današnji je urbanizirani okoliš drugačiji. Izgubilo se životno iskustvo ritma i povezanosti s ostalim stvorenjima i životom. Mora se opet pronaći ono prirodno i izvorno. Čovjek je stvoren od zemlje. Za razliku od poganskih mitova gdje je čovjek stvoren na službu bogova, Biblija čovjeku povjerava vlastitu službu u vezi sa zemljom.¹¹ Čovjek se dakle treba brinuti oko zemlje. Za daljnje tjelesno življenje potreban mu je prostor i vrijeme. I tu smo Božji suradnici na stvaranju. Mi smo dio tog svijeta, u njemu smo doma, o njemu ovisimo i njega volimo. Ispravno se može reći da svijet i čovjek idu zajedno. I u spasenjskom navještaju prorokā zemlja poprima sve veću vrijednost.

Holandski katekizam vidi pravu srodnost među svim zemaljskim stvorenjima: »Čini se da smo sazdana od iste stvari kao i zemlja, biljke i životinje koje nas okružuju.«¹² Pa ako smo mi ljudi u rodbinstvu s ostalim bićima, onda smo i doživljajno unutarnje povezani. U ovom kozmosu živimo isto sudbinsko zajedništvo.¹³

II. Značenje pobožnosti i svijeta

Jezično i pojmovno razumijevanje svijeta i religioznosti želimo ovdje pronaći u Svetom pismu. Izvor i provjeru daju nam starozavjetni izvještaji o stvaranju svijeta i čovjeka, o čovjekovom otuđenju u Božjem planu i o njegovom povratku i Božjoj brizi za njega.

1. Biblijski pojam pobožan (religiozan)

Što znači pobožan i tko je pobožan? Pobožan kod nas znači ravnati se »po Bogu«. No mi u svakidašnjem životu doživljavamo drugo kada se neke kaže da je pobožan. Ponekada to ima prizvuk pejorativnosti, pasivnosti. Kad se neke pridjene nadimak pobožnjaković, onda je to nešto hinjeno i odbojno. I tako se bojimo izgovoriti međusobno odličje pobožnosti. Čini nam se da je ta riječ strana i da je slična crkvenosti koja je nesposobna za život i za svijet.

Stari zavjet teško može naći odgovarajući izričaj za tu riječ. Stari zavjet znade da čovjek nije prepušten nesigurnosti i strahu nego je u okrilju Boga Stvoritelja. Nepotpuno je shvaćanje pobožnosti ako se misli na pojedinca, ako je on u centru, a ne misli se na drugoga. Naime, pobožnik ne stoji u Božjem odnosu sâm već stoji u Crkvi-Zajednici.

Pobožan u Bibliji biva označen s *hasid*, a pobožnik *hasidim*. Biblijske karakteristike starozavjetnih pobožnika sadržane su u tročlanom izričaju proroka Miheja: »Objavljeno ti je, čovče, što je dobro, što Jahve traži od tebe: samo činiti pravicu, milosrđe ljubiti i smjerno sa svojim Bogom hoditi!« (6, 8). U kontekstu se vidi kako prorok zapodijeva svađu s izabranim narodom. Bog je učinio svome narodu toliko dobra a za uz-

¹¹ Usp. N. Füglistner, 34.

¹² Novi katekizam, str. 7.

¹³ Usp. L. Boros, *Geist — Welt — Bruder*, 22—23.

vrat prima zlo. Čovjek bi naprotiv trebao odgovoriti pobožnošću. *Hesed* (pobožnost, dobrota, ljubav) se ostvaruje u odnosu prema bližnjemu i u ostvarenju pravice prema slabima i potlačenima. Ali religioznost se ostvaruje u odnosu prema Bogu: onaj koji ide s Bogom, s njime je na putu. Prorok Hošea donosi dvočlanu formulu u čemu se sastoji bit pobožnosti: »Ti se dakle Bogu svojem vrati, čuvaj ljubav i pravednost i u Boga se svoga uzdaj svagda!« (12, 7). Tako Hošea razumije svjetovnu pobožnost kao obraćenje i pokret u pravednosti, ljubavi i nadi. I ispravno govore proroci: »Jer ljubav mi je mila, ne žrtve, poznavanje Boga, ne paljenice« (usp. Am 5, 21—25 i Iz 1, 10—20). Već se u Starom zavjetu pobožnost centrira i reducira na ljubav. I mudrosna literatura govori slično: »Milo je Gospodu kada tko odstupa oda zla, i okajnicu prinosi tko odstupa od nepravde. Ne pokazuj se pred Gospodom praznih ruku, jer to sve biva prema zapovijedi« (Sir 35, 3s). Takvo darivanje s Božje strane čini da se ljudi neposredno obraćaju Bogu.

Riječ *pobožan* je religiozni pojam: pobožnik stoji u posebnom odnosu sa svojim Bogom. Jahvini su pobožnici na osobit način Božji izabranici i Božji sluga: »čuvaj dušu moju, jer sam posvećen tebi; spasi slugu svoga koji se uzda u te!« (Ps 86, 2). Isto se tako nastavlja: »Jahve, tvoj sam sluga, sin sluškinje tvoje: ti si razriješio okove moje« (Ps 116, 15s). Jahvin pobožnik kako govori sinonimna upotreba, Božji je izabranik, sluga, i na osobiti način je u Božjoj službi. Pobožnik ne postoji osim u odnosu i jedva postoji riječ o samom Jahvinu pobožniku. Pobožan i ponizan narod traži kod Boga svoje utočište. Pobožni je Izraelac u svom osobnom životu odan Bogu; intenzitet i intimitet njegove povezanosti s Bogom očituje se u molitvi kao činu vjere i nade. S druge strane »pobožnik« je onaj koji posjeduje i vježba *hesed* — *pietas* (ljubav). Stoga su pobožnici identični s onim vjernicima koji ljube Gospodina: »Jahve ljubi one koji mrze zlo, on čuva duše pobožnika svojih, izbavlja ih iz ruke opakih« (Ps 97, 10). Pobožnik je vjeran svom Bogu: »Ljubite Jahvu, svi sveti njegovi: čuva Jahve svoje vjernike, po zaslugi vraća onima koji postupaju oholo« (Ps 31, 24). On se pouzdaje u Boga: »Čuvaj dušu moju, jer sam posvećen tebi; spasi slugu svoga koji se uzda u te!« (Ps 86, 2). Ljubav — *hesed* na međuljudskom je području recipročna, stabilna i djelotvorna, kakva se ostvaruje između muža i žene, roditelja i djece, prijatelja i saveznika. Jahvini su pobožnici sve drugo nego pasivni, dobro im odgovara poznati motto iz Taizéa: borba i kontemplacija.¹⁴

I sam Bog je ispunjen odličjem naklonosti *hesed* — ukoliko djeluje u čovjeku. Božja dobrota označava mnogostranu i zauzetu brigu: »On ljubi pravdu i pravo: puna je zemlja dobrote Jahvine« (Ps 33, 5) — i poziv je čovjeku da čini isto: »Dobrote tvoje, Jahve, puna je zemlja; nauči nas odredbama svojim« (Ps 116, 64). Pobožnik je objekt *heseda* — Božje ljubavi. Jahve je dakle vođa puta i pastir na putu života. Njemu se pobožnik povjerava i nalazi se u sigurnosti (Ps 23, 1—4; 25, 4—11).

Solidarnost kao pravo ime za *hesed* dolazi zapravo u zakonu i savezu. Za biblijsku su pobožnost središnje i osnovne vrednote vertikalna i horizontalna saveza; one idu zajedno i ne mogu se dijeliti jedna od druge u

¹⁴ Usp. N. Füglistner, 30.

savezu ili u zakonu. O tome govori i psalmist: »Saberite mi sve pobožnike koji žrtvom Savez moj sklopiše!« (50, 5). Zbor pobožnika zajednice to su oni koji su s Bogom sklopili savez i uvijek ga iznova sklapaju odnosno obnavljaju: »Pjevajte Jahvi pjesmu novu, i u zboru svetih hvalu njegovu!« (Ps 149, 1). Svi su Izraelci Božji pobožnici i sluge. Pobožnici jednako podnose i dobro i opasnosti: »Tada su pobožna djeca pravednika žrtve tajno prinijela i složno postavila zakon božanstven da sveti tvoji jednako snose i dobra i pogibelji« (Mudr 18, 9). Bog čuva svog pobožnika i preko groba: »Jer mi nećeš ostaviti dušu u Podzemlju ni dati da pravednik tvoj truleži ugleda« (Ps 16, 10). Sam Bog je poslao svoga Sina u svijet: svijet, dakle, mora biti vrijeđan; on zaslužuje, svakako, i našu ljubav.

2. Shvaćanje svijeta u Svetom pismu

Starozavjetna pobožnost je — rekli smo — svjetovna pobožnost i kao takva za kršćansku je pobožnost od trajnog značenja. Što se misli pod riječi svijet kada se spominje svjetovna religioznost? Najprije treba odrediti što je to svijet. I kod svjetovne pobožnosti u Starom zavjetu radi se o hermeneutskom problemu: kako čitati i kako razumjeti Stari zavjet? Hebrejska biblija nema pojma za svijet. Upotrebljavaju se bipolarni pojmovi: nebo i zemlja ili zemlja i nebo (Post 1, 1; 2, 4; Ps 115, 15). Ipak prema Izaiji, nebo i zemlja dva su različita pojma i područja (44, 24).

Riječ kozmos susrećemo tek u kasnom helenističkom razdoblju Starog zavjeta (usp. 2 Mak 7, 23; 13, 14). Bog je stvoritelj odnosno utemeljitelj kozmosa. Kozmos se susreće i u mudrosnoj literaturi (Mudr 9, 9; 11, 17). Hebrejska biblija naprotiv ne poznaje nikakvih izričaja za svijet. Stoga bi se moglo govoriti o kozmičkoj pobožnosti a ne o ekološki ugroženom svijetu i geocentrizmu.

No ne treba stvarati antagonizme, jer su i kozmos i nebo i zemlja Božji. Zemlja pripada Jahvi, a ljudi su njegovi suradnici i prijatelji. Zemlja je pretežno uvjetovana kao čovjekov prostor. No, Bog je stvoritelj svijeta kao i čovjeka: »Jahve, Bog napravi čovjeka od praha zemaljskog i u nosnice mu udahnu dah života. Tako postane čovjek živa duša« (Post 2, 7). Bog je i gospodar životinja i to prenosi na čovjeka: »Tada Jahve, Bog, načini od zemlje sve životinje u polju i sve ptice u zraku i predvede ih čovjeku da vidi kako će koju nazvati pa kako koje stvorenje čovjek prozove da mu tako bude ime« (Post 2, 19). Bog je uistinu u svemu mudri stvoritelj (usp. Iz 40, 12—18. 21—26). Preljep opis čovjekovog stvaranja imamo u psalmu: »Jer ti si moje stvorio bubrege, satkao me u krilu majčinu. Hvala ti što sam stvoren tako čudesno, što su djela tvoja predivna, kosti moje ne bjehu ti skrite dok nastajah u tajnosti, otkan u dubini zemlje« (139, 13s). Novo kršćansko osnovno držanje u svijetu ne želi oduzeti Bogu njegovu veličinu i dostojanstvo ali ni svijetu njegovu samobitnost.¹⁵

Pravo je područje čovjeka ipak zemlja: »Nebo je nebo Jahvino, a zemlju je dao sinovima čovječjim« (Ps 115, 16). Važno je dakle antropološko

¹⁵ Usp. L. Boros, str. 25.

poimanje zemlje. Čovjek je upućen na zemlju. On nije onostransko, nebesko biće, nego je prvotno sasvim ovozemsko biće. On je zemljanin, stanovnik zemlje; uzet je od zemlje. On je živa osoba jer je zemlja dobila životni dah.

Čovjekova zemaljska stvarnost slična je stvarnosti životinja (Post 2, 7; 2, 19). Čovjek je stvoren iz zemlje i stoga živi za zemlju i uz zemlju. Čovjek je nastao od zemlje i mora natrag u zemlju iz koje je došao (Post 3, 19).¹⁶ Obraćanje svijetu bez stalnog obraćenja Bogu za Bibliju je besmisao. Ne smiju se olako međusobno suprotstaviti ta dva pojma, kao što se ne smiju suprotstavljati vjera u Boga i svjetovna zadaća kršćanina.¹⁷

Nebo i zemlja su nekako dva pola. Bog ne traži da se iziđe iz ovog svijeta da bi se sreo u prostoru čiste duhovnosti. Ne može se govoriti o negaciji i bijegu od svijeta. Susret s Bogom događa se u svijetu i kroz svijet a ne izvan njega. Na političkom području to znači da Bog daje svakom narodu u dio prostor, domovinu, zemlju (Pnz 32, 8). Čovjek je upućen na zemlju. Za Izrael je prije svega zemlja *obećana zemlja*. Proroci vide u Izraelu restauraciju i viziju budućnosti u *obećanoj zemlji*. Jer, zemlja je uistinu od Boga Izraelu doznačena zemlja. Zemlju će naime posjedovati oni koji su je i zaslužili: »Zemlju će posjedovati krotki, obilje mira oni će uživati« (Ps 37, 11).¹⁸

III. Čovjek kao Božje stvorenje

Bog iz ljubavi stvara. Krunu svega stvaranja predstavlja čovjek. On je slika Božja.

1. Stvaranje kao odraz Božje dobrote

U Starom zavjetu zemlja je pred Bogom malena: »Sav je svijet pred tobom zrnce praha na tezulji, i kao kaplja jutarnje rose što se spušta na zemlju« (Mudr 11, 12). I tako psalmista samo ustanovljuje: »Nebesa slavu Božju kazuju, naviješta svod nebeski djelo ruku njegovih« (Ps 19, 2). Čovjek zazivlje Boga gospodara svijeta i svemira: »Gledam ti nebese, djelo prstiju tvojih, mjesec i zvijezde što ih učvrsti — pa što je čovjek da ga se spominješ, sin čovječji te ga pohodiš?« (Ps 8, 4s). Cijela je zemlja ispunjena njegovom slavom (Iz 6, 1. 3. 5). Stvaranje je odsjaj dobrote i ljubavi. Bog je stvoritelj i njegova *doksa* (slava) već sada ispunja zemlju.

Pravedno suditi u biblijskom je jeziku najdublji soteriološki pojam: radi se o spasenju, o tome da sve bude dobro, dapače veoma »dobro«, a nakon stvaranja i »veoma dobro« (Post 1). Bog daje čovjeku hranu, povjerrava mu gospodstvo nad životinjama, a prije svega daje mu partnersku

¹⁶ Teorija evolucije biblijski je dobro fundirana.

¹⁷ Usp. L. Boros, 26.

¹⁸ I kršćani će se vladati kao kraljevi zemlje: »Blago krotkima, oni će baštiniti zemlju« (Mt 5,5). I u budućnosti kod Boga će se ostvarivati isto obećanje jer »učinio ih je Bogu našem kraljevstvom i svećenicima i kraljevat će na zemlji« (Otk 5, 10).

pomoć u ženi. Čovjek u svemu ovisi o Bogu. I poslije pada Bog se brine za čovjeka.

Kako Bog, tako i kralj pokazuje svoju pravednost u prvoj liniji prema ugroženima i pritisnutima.¹⁹ Pojam za odnos između Boga i čovjeka jest pravednost. Bog se doista brine za svoj narod: »Slavit će me divlje zvi- jeri, čaglj i nojevi, jer vodu ću stvoriti u pustinji, rijeke u stepi, da napojim svoj narod, izabranika svoga« (Iz 43, 20). Božji plan može biti samo ushićeno prihvaćen: prava je naredba Jahvina — srce sladi; čista je zapovijed Jahvina oči prosvjetljuje« (Ps 19, 9). Bog za stalno obe- čava svoju brigu: »Evo dolaze dani — riječ je Jahvina — podići ću Da- vidu izdanak pravedni. On će vladati kao kralj i biti mudar, činit će pravo i pravicu u zemlji. U njegove će dane Judeja biti spašena, i Izrael će živjeti spokojno. I evo imena kojim ću ga nazivati: »Jahve pravda na- ša« (Jr 23, 5s). Idealni kralj zalaže se za bespomoćne i siromašne i us- postavlja socijalnu pravednost.²⁰

Rajski mir među životinjama i između životinje i čovjeka opet se ostva- ruje. Svaki čovjek je već sada po Božjoj volji upravitelj i brine se po svojim mogućnostima za pravdu u svijetu.²¹ U nutarnjem životu čovjek ovisi o Bogu. Bog se kao brižni tvorac brine za svoje djelo.²²

U Božjoj se proslavi ne izgovara Božja pohvala snagom magične riječi ne- go pomoću vjere. Poseban način spasenjskog Božjeg posredovanja jest blagoslov.²³ Bog je konačni darivalac blagoslova. U pohvali se ne vidi samo posljednje određenje života nego i određenje svjetskog gospodstva: »Blagoslovljen čovjek koji se uzda u Jahvu i kome je Jahve uzdanje« (Jr 17, 7). Osobito psalmi opisuju pouzdanje u Boga (Ps 31, 2. 7; 15, 20; 3. 5. 10). Bog je vjeran svom obećanju (Post 28, 15). Biblija govori da je Bog stvorio svijet; stoga svijet mora imati smisao: Bog ga podržava, po- tvrđuje ga i prihvaća (Iv 3, 16).

Za vjernost i postojanost Bog obećaje oslobođenje, čak i od bolesti: »ni- kakvih bolesti koje sam pustio na Egipćane na vas neću puštati. Jer ja sam Jahve koji dajem zdravlje« (Izl 15, 26b). U Izraelu imamo dakle usku povezanost između ponašanja i zdravlja. Jahvu su stoga narodne mase zazivale kao čudesnog ozdravitelja.

2. Čovjekovo životno izabranje

Prema *Knjizi postanka* čovjek je vrhunac piramidalnog stvaranja koje teži prema cilju i vrhuncu (1). Također u toj knjizi imamo čovjeka ko- jemu Bog priprema životni prostor, u kojem treba ostvariti svoj život, i to radom bez napora (2—3). Čovjekovo biće i egzistencija potječu od Boga. Čovjek je određen za život: »... jer Bog je onaj koji me pred vama poslao da vas održi na životu« (Post 45, 5) i »da spasi život veli- kom narodu« (Post 50, 20).²⁴

¹⁹ Usp. N. Füglistler, 39.

²⁰ Ibid., 38.

²¹ Ibid., 40.

²² Usp. F. J. Stendebach, *Der Mensch wie ihn Israel vor 3000 Jahren sah*, 24.

²³ Ibid., 33.

²⁴ Stoga je dužnost Crkve da pouči o životu, osobito, u vrijeme važnih život- nih prekretnica, uz koje je povezano pristupanje sakramentima.

Zemlja se često naziva majkom, a njezino okrilje majčinom utrobom. Čovjek mora natrag tamo jer je uzet iz zemlje i u nju se vraća (Post 3). Čovjek je dakle sazdan kao smrtno biće. Smrt nije katastrofa. Jer, čovjek može »sit života umrijeti i pridružiti se precima« (Post 25, 8).

Bog se brine i uzdržava svačiji život: »I sva ova bića čeljno čekaju da ih nahraniš na vrijeme. Daješ li im tada sabiru: otvaraš li ruku nasite se dobrima. Sakriješ li lice svoje, tad se rastuže; ako dah im oduzmeš ugibaju, i opet se u prah vraćaju. Pošalješ li dah svoj opet nastaju i tako obnavljaš lice zemlje« (Ps 104, 27—30). Bitno je za čovjeka da njegova duša odlazi Bogu.²⁵ U očekivanju uskrsnuća, kao prirodnog biblijskog oblika nade, ostaje dakle onostrani život poslije smrti.

3. Čovjek slika Božja

Svijet nije samo Božje djelo; on treba postati sve više i naše djelo, jer Bog ne predaje svijet čovjeku kao gotovu kuću, nego kao napola dovršenu, koju treba izgraditi i usavršiti.²⁶ Zemlja je, naime, pusta i prazna dok nije bilo čovjeka (Post 2, 5). Čovjeku oblikovanom od zemlje Bog daje zapovijed da zemlju obrađuje i štiti (Post 2, 15). Ali u kojem smislu to čovjek ostvaruje? U Starom zavjetu čovjek je jedina legitimna slika Božja u kojoj se može vidjeti i susresti Bog (Post 1, 26s). Čovjek kao slika Božja po starozavjetnoj kraljevskoj ideologiji jest kraljevski predstavnik i Božji zastupnik.²⁷

Čovjek tu pustu i praznu zemlju treba obrađivati. Muž i žena, oboje, stvaraju djeci svijet u kojem mogu živjeti. Čovjek je tako Jahvin sin i sluga, Božji zastupnik i upravitelj. Čovjek je po duši slika Božja i za nju se treba brinuti: Bog, naime, bez čovjeka ne čini sve dobro.²⁸ Dapače bez novog čovjeka nema ni nove zemlje (Iz 65, 17; 66, 2s). U tom smislu kršćanin je mišljen svjetski da bi bio kršćanin. Jednostavno, čovjekova je definicija na neki način izričaj »Slika Božja«. Čovjek je po svojoj stvorenjskoj čovječnosti slika Božja. Kad bi prestao biti slika Božja, prestao bi biti čovjek.

Čovjek je viši od korisnika i više od upravitelja Božjih stvari: on je njihov gospodar; samo spram Bogu čovjek je za to odgovoran. U tom smislu naše služenje svijetu postaje bogosluženje. U našoj ljubavi prema svijetu i bližnjemu postoji iskustvena Božja ljubav. Taj Božji zahvat i nastanak kvalitete i funkcionalnosti rođenjem se nastavlja i grijehom se ne gubi (Post 5, 2s; 9, 6).

Nema naime božanske zemlje, ni božanskih životinja i zvijezda, a ne postoji ni neko božansko područje koje bi bilo čovjeku nepristupačno.²⁹ Bog se dakle brine za zemlju. Prema poganskim mitovima čovjek je stvoren na službu bogova, dok Stari zavjet i njegovo bogoslužje povjeravaju čovjeku službu nad zemljom. Stoga bi bijeg pred svijetom bio bi-

²⁵ Usp. F. J. Stendebach, *Glaube* ..., 13.

²⁶ Usp. F. Krenzer, *Glaube aktuell* ..., 214.

²⁷ Usp. N. Füglistner, 36.

²⁸ Isus je otkupio čovjeka i njegov svijet, pa tako i svako njegovo zemaljsko djelovanje.

²⁹ Usp. W. H. Wolff, *Anthropologie des Alten Testaments*, 238.

jeg pred Bogom. Kao gospodar zemlje i njegovih stvorenja čovjek je »pastir bitka«. ³⁰ On je prije svega i kao takav se brine za sebe i za stvorenja. Čovjek mora svojim sustvorenjima služiti i čuvati ih (usp. Post 2, 15). On je također gospodar stvari i vrednota (Job 28, 1—11). Objekt su čovjekovog gospodarstva biljke i životinje. Treba upotrijebiti razum da bi se otkrila otajstva prirode i da bi se stvorenja stavila u službu, jer svijetu treba utisnuti pečat božanske moći i duha.

Čovjekovo je gospodstvo kraljevsko gospodstvo, a idealni kralj Biblije nije nikakav sebičnjak. Može li stoga čovjek kao gospodar stvorenja svojevolumjno raspolagati prirodom, upotrebljavati je ili proigrati i potrošiti sve samo za vlastiti probitak? ³¹ Čovjek Biblije kao Božji zastupnik i suradnik nije svojevolumjni tiranin, nego pastir; on je tu mjesto Boga (Post 2, 15). I ljudi su odgovorni upravo zato što i sami pripadaju svijetu.

Po Božjoj sličnosti svi su ljudi jednaki i bogoposrednici. Odatle se izvodi demokratičnost koja zastupa načelo da nijedan čovjek ne smije vladati nad svojim bližnjima. ³² Svaki je čovjek neposredan prema Bogu, stoga ljudi moraju gospodstvo nad zemljom bratski dijeliti. To gospodstvo pripada svima i svakome. Svaki naime čovjek — muškarac i žena, vjernik i poganin — pozvan je i osposobljen za gospodstvo nad svijetom.

Božja se sličnost ostvaruje kroz čovjekovo istraživanje, ljudski rad i užitak kao kvalitet života.

a. Put istraživanja

Mudrost i Duh Božji veoma su važni i Salomon moli od Boga mudrost da bi mogao upravljati. Biblija ohrabruje čovjeka za napredak i rast u znanosti, tehnici i kulturi (Post 1, 28s). Znanost je naime u skladu s Božjom zapovijedi: treba razumjeti danost svijeta i djelovanje elemenata (usp. Mudr 7, 17—20). Upravo čovjekovo mišljenje i govor počinju time da čovjek svakoj životinji daje odgovarajuće ime (Post 2, 20). Čovjek nastoji da što brižljivije i uspješnije služi zemlji (Iz 28, 23—29). A najbolje se služi zemlji i njenim stvorenjima istraživanjem.

b. Rad

Pobožnik ne skrštava ruke da bi sve bilo dobro ili možda veoma dobro (usp. Post 1). Čovjek dobiva *kulturni* zadatak rada (latinski colere = obrađivati služi kao korijen riječi kultura). Hebrejski jezik upotrebljava pojam »abad« što znači obrađivati i služiti. Pored blagoslova plodnost zemlje ovisi dakle i o čovjekovu radu. Važno je znati da čovjek kada se angažira za svijet i svoga bližnjega služi Bogu. Po radu se naime čovjek razlikuje od životinje. I stoga Bog želi da čovjek ne uzmiče od teobnog rada, osobito ratarskog posla jer i on dolazi od Boga (usp. Sir 7, 15). Ispravno je i hvalevrijedno ako čovjek od jutra do večeri radi (Ps 104, 23).

³⁰ Tako naime definira čovjeka egzistencijalistički njemački filozof M. Heidegger.

³¹ Usp. N. Fuglister, 36.

³² Ibid.

Rad je pretpostavka za razvoj duševnih i tjelesnih sila u čovjeku. No bilo bi krivo zaključiti da je naš život samo rad, jer mi ne živimo da bismo radili nego radimo da bismo živjeli. Rad je dakle u čovjekovoj službi: čovjek je gospodar rada a ne njegov rob. Rad kao služenje trajan je faktor biblijske pobožnosti. Radom sudjelujemo na promjeni svog bitka, njime postižemo svoje najdublje otkupljenje i oslobođenje, radom surađujemo na ostvarenju novog svijeta. Radeći obično mislimo na pobliže ciljeve svoga rada. Briga je to i odgovornost za druge. Radom se također nadilazi jaz između sakralnoga i profanoga.³³

Iskustvena je naime činjenica da čovjek teži prema udobnosti koja je povezana s neradom. No znamo da rad nije samo muka i jad; on pruža radosti i ugodnosti. Čovjek ne želi za stalno biti bez rada. Svaki rad zahtijeva i odgovarajuću nagradu: »pa tko radi ima pravo na plaću« (Lk 10, 7). A tko ne bi htio vidjeti plodove svoga rada? Pored zahtjeva za pravednu plaću, čovjek ima pravo i na vlasništvo koje stječe radom. Kršćanin koji bi zanemarivao svoje zemaljske zadatke zapostavio bi ljubav prema čovjeku, a s time i ljubav prema Bogu.

c. Užitek

Mi se kršćani nazivamo donosioci evanđelja — radosne vijesti. Životna je radost s jedne strane najviše poželjna, a s druge često ima premalo rezonantnog prostora.³⁴ Bog ne traži od nas samo ono što je teško nego i dobro. Čovjekovoj sreći u ostvarenju dobra pripada užitek.

Svaki narod ima pravo na posjed zemlje. A na obiteljskom planu obitelj ima pravo na baštinu i ne smije biti izbaštinjena. Židov dobro znade da je sedmoga dana subota kada nitko ništa ne radi, nitko od rodbine, nitko od ukućana pa čak ni od životinja (usp. Izl 20, 10; Pnz 5, 14). Subota nije dan odricanja nego Gospodnje radosti. A i inače svatko u narodu smije se nesmetano radovati svojoj lozi i smokvi (1 Kr 5, 5; Mih 4, 4). Bog se brine i za biljke, životinje i čovjeka. Čovjek zato s mirom, radošno i s užitkom uzima kruh i vino (Ps 104, 14 s). Čovjek nije biće koje se samo mučno brine (Ps 128, 2) nego uživa napor svojih ruku: radosno smije jesti kruh i sa zadovoljstvom treba piti vino (Prop 9, 7s; usp. i 3, 13). Što čovjek više stari i napreduje u zajedništvu s Bogom, tim više traži zemlju počinka. Blagoslov se uistinu može ostvariti i Bog ga želi. Materijalna dobra i blagostanje sastavni su dio blagoslova (Ps 12, 11s).

IV. Ljudska ugroženost

Danas je u središtu interesa čovjek i njegov životni ambijent. Teološki gledano čovjek ima svoje korijene u Božjoj ljubavi i prema njemu je usmjeren. Ali on je i dio svijeta i određen je zemaljskom stvarnošću. Tako je važan njegov odnos prema Bogu i svijetu. Čovjek pripada Bogu jer on ga je u svojoj dobroti stvorio i izabrao za život. Tako je čovjek

³³ Stara seljačka izreka govori da čovjek nema pravo ako posjeduje Boga manje u štali nego u crkvi.

³⁴ Usp. F. J. Stendebach, *Glaube* . . . , 9.

slika Božja po stvaranju i izboru, ali i u suradnji i odgovoru na Stvoriteljev poziv u život i svijet što se ostvaruje po istraživanju, radu i kvalitetu života.

Makar bio čovjek od Boga stvoren i bio on slika Božja, u svojoj slobodi on može zaniijekati tu sličnost i može prekinuti svoju povezanost s Bogom. U svojoj slobodi on se može otuđiti od Boga i može razarati, a ne izgrađivati ovaj svijet.

1. Grešnost kao otuđenje bogosličnosti

Svjedoci smo mnogostrane krize. Moderna psihologija i krizna terapija svakome može pomoći da otkrije zaboravljena iskustva. Došlo je naime do zagađenja vode i zraka, do promjene klime; nastupile su mnoge nove bolesti. Postoje politički rivaliteti i socijalne nepravde svih vrsta: mržnja i zavist, plijen i tlačenje, neprijateljstvo između čovjeka i čovjeka, između čovjeka i životinje, dapače između čovjeka i prirode tek danas dolazi pravo do svijesti: čovjek je iskvario povjerenu mu prirodu; oko njega je pokvareni životni prostor na koji je kao zemaljsko biće upućen a s njime i cijeli životinjski svijet.³⁵ Zato se u početku kod stvaranja pita autor: otkuda u svijetu i zaradi svijeta patnja? Biblijsko shvaćanje utemeljuje čovjekovo određenje i životno ispunjenje.

Čovjek može misliti individualistički i u interesu trenutka. On može proigrati svoje prvotno određenje. U idealnom pravovremenu sav je život svet i nepovrijeđen. Čovjek je naime pozvan na ljubav. Ali tu je i zavist i zavođenje (Post 3—4). Stari zavjet je realan: u svijetu nije ostvaren ideal jer postoje politički rivaliteti i socijalne nepravde. Prorok Mihej se svađa s nevjernim izraelskim narodom. Izaija opominje s »jao« — zazivima one koji grade kuću na kuću i polju dodaju polja (usp. Iz 5, 8). Sve stvorenje je pod grijehom (Hoš 4, 1s).

Grieh ima ne samo osobne nego socijalne i globalne posljedice.³⁶ Wolff postavlja tezu: gdje god su čovjekom zagospodarile stvari, on ondje postaje nečovjek.³⁷ Otkuda sva naša patnja? Dolazi i od grijeha, koji nije samo stvar između Boga, čovjekove duše te više nikoga.³⁸ Čovjekova nadutost i sebičnost ugrožavaju druge.³⁹ Knjiga Postanka govori o podlaganju i gospodarenju zemljom (Post 1—3). Opasnost od razaranja krije se u čovjekovoj nutrini, kada se čovjek egoistično i neodgovorno ponaša prema zemlji i njezinim dobrima. To se može spriječiti odstranjenjem uzroka. Znamo da Bog ne želi grešnikovu smrt nego da se vrati i da živi (Ez 33, 11). Čovjek se treba obratiti od grijeha. obraćenje svijetu tek je popratnica obraćenja Bogu. Moderna svjetovna pobožnost zahtijeva obraćenje i posreduje spasenje u opraštenju grijeha i zajedništvu s Bogom (Ps 73, 23—26).

³⁵ Usp. N. Füglistner, 38.

³⁶ Otuda se razumije da Bog ne govori samo o Božjem svijetu nego o drugačijem odnosu i o zlom svijetu s kojim se ne smijemo suobličiti (Gal 1, 4; Rim 12, 2). Sva stvorenja uzdišu i leže u porođajnim bolima jer su i ona zbog čovjeka predana propasti (Rim 8, 20).

³⁷ Usp. W. H. Wolff, str. 326.

³⁸ Usp. N. Füglistner, 38. Inače je to misao sv. Augustina.

³⁹ Usp. N. Füglistner, 38.

2. Ambivalentnost ljudske kulture

Čovjek načinjen od zemlje dobiva zapovijed da obrađuje i štiti zemlju (Post 2, 15). I životinje su mu podređene (Post 2).

Izrael nije toliko država koliko Božji grad. Kraljeva zadaća sastoji se u tome da bude slika Božja, zastupnik i upravitelj (Iz 45, 1; 55, 3s). Naglašava se vrijednost brata i stranca; stalno su prisutni rivali kao Kain, Ezav i Josipova braća (Lev 19, 17a).

Leviti nemaju udjela u zemlji jer baština im je Jahve, a žive od milostinje kao što žive stranci, udovice i siročad (Pnz 18, 1s; 16, 11. 14). Institucije su opasne i tuđe Jahvinoj vjeri. Ali su se udomile. Židovi žele kralja da bi bili kao drugi narodi, makar time zabacili Boga kao svoga kralja (1 Sam 8, 4—20). U spisima gdje Stari zavjet govori o kralju, govori o njemu kao onome koji provjerava i uspostavlja pravednost. Jahve u svojoj uzvišenosti pita Davida zar će on graditi hram (2 Sam 7, 5s). Kod gradnje hrama Jahve čini ustupke »contre coeur«. Kulturna kritika zastupala je mišljenje da se stabilna kuća protivi Jahvinu i izraelskom pokretnom biću.

Već u Salomonovo vrijeme kada se govori o metalnoj industriji i osnivanju gradova (usp. Post 4, 17—24; 9, 21—25; 11, 1—9), imamo kritiku novih pothvata. Tako postoji alternativni način života pojedinaca i cijelih gradova. No vođe su bili svjesni da je kontakt s kananejskom i staroistočnom kulturom od neprocjenjive vrijednosti. Stari zavjet nije neprijateljski raspoložen prema kulturi. No kultura i njezino prihvaćanje stranih naroda nije bez opasnosti za Izrael. Kulturna borba u makabejsko vrijeme usmjerena je protiv helenističkog mentaliteta (1 Mak 1, 14s; 2 Mak 4, 7—17), osobito protiv gimnazija kao promicanja kulta tijela.

Izaija govori o ponovnoj gradnji hrama (66, 1s). Ali sam Bog postavlja gradnju hrama u pitanje. Naime, sve je već Božje pa se ništa ne može oduzeti ili nadodati Božjem veličanstvu. Pobabilonska zajednica ipak treba sagraditi hram ponajviše zaradi sebe, jer time Bog ne dobiva ništa kada je već ionako sve Božje. Kod svećeničkih dijelova Staroga zavjeta (P) kralj je rubna figura i bez velikog utjecaja. Osobito se cijene obične građanske vrednote. Treba se radovati vrsnoj ženi i njezinoj radinosti (Izr 31, 10—29). Božji sluga koji se predaje patnji pa je zgažen i slomljen, upravo će stoga imati uspjeh i biti velik i uzvišen (Iz 52—53).

Tako se idealni Izrael sastoji od ponizno-pobožnih koji su prošli kroz sud i od suda su izbavljeni (Sef 3, 12; 2, 3). Ustanovljenje nazirejata kao odricanja od pića, umjerenost u hrani i uzdržavanje od ženidbe i skromnost u oblačenju čini alternativu života i kritiku društva i običaja (Br. 6, 1—21). Zatim postoje proročke zajednice: prorok Ilija i Elizej imaju proročki pokret u svojim rukama. Oni dijele zajedništvo života i dobara (2 Kr 4, 38—44). Proroci kao da se protive svjetovnoj pobožnosti (Am 2, 11 i Suci 13, 3—14; 16, 17). Treba spomenuti i grupu rekabovaca koja je iz religioznih razloga odbijala ustaljeni život, obrađivanje polja kao i užitak vina te se samo u krajnjoj nevolji povlačila u gradove (Jr 35, 1—14).⁴⁰ Što vrijedi za rekabovce, vrijedi za sve Izraelce: stranci su, pri-

⁴⁰ Usp. H. Haag, *Bibellezikon*, 1471.

došlice i »gastarbajteri«. Postoji skupina esena i kumranaca koji su se povukli u izabrane skupine i pustinjska mjesta i pripremaju Mesijin put (Iz 40, 3).⁴¹

Kritički pristup stjecanju dobara i posjeda imamo u tzv. uredbi »restitutio ad integrum« kada se svake jubilarne godine posjed i dobro vraćaju prvotnom vlasniku (Iz 21, 2—6; Pnz 15, 1—3. 12—15; Lev 25). Postoji i slična periodična institucija (Pnz 20, 20s), gdje gubitak slobode i posjeda povremeno gubi svoju pravnu valjanost, te se uspostavlja prvotno stanje. Stari zavjet zna da nije sve u stjecanju i gomilanju dobara; stoga je svaka sedma godina godina odmora, gdje se sve odmara: čovjek, životinja i priroda.

V. Sveobuhvatno čovjekovo djelovanje

Da bi čovjekovo djelovanje bilo korisno treba biti odgovorno. Čovjek će to lakše sprovesti ako se razumije da je na putu, da može služiti drugima i da je najbolje živjeti i širiti radost. U svakom činu je potrebna čovjekova cjelovitost. Čitav je čovjek nazočan u bogoslužju i živi za novost.

1. Odgovorno djelovanje

Bog je onaj koji blagoslivlje. Odgovor na Božje djelovanje jest vjersko priznanje. Za ono što jest Izrael ne zahvaljuje ljudskom naporu nego djelovanju Boga u povijesti. Čovjekovo djelovanje i njegova pobožnost odgovor su na prethodno djelovanje. Treba zahvaliti Bogu za njegovo djelovanje i za ljudski uspjeh (Post 8). Boga treba zazivati u pomoć kao što to rade Jakov i Mojsije (Post 32, 10—13; Iz1 8, 8).

Pobožnik u svom odnosu prema Bogu ne ostaje sam već je u zajednici pobožnih (Ps 149, 1). Zajednica je s Bogom sklopila savez (Ps 50, 5). Ljudi znaju da nema privatnog spasenjskog puta i da se nitko ne može spasiti sam.⁴² Vjera potiče zalaganje za svijet i zajedništvo u njemu. Svaki pojedini vjernik želi zajedništvo i zalaže se za svijet. Tako nastaje pravi duh zajedništva. Bogu se pristupa u punini života i zalaganja i onda kada postoji uspjeh i stvari idu naprijed. Zato D. von Bonhoeffer s pravom govori kritički kada religiozni ljudi govore o Bogu samo onda kada je ljudska spoznaja na rubu ili ljudske snage zakazuju. Vjera nije »Deus ex machina«: rješenje nerješivih problema i snaga kod promašaja⁴³ Ona ne nastaje jedino u okolnostima slabosti ljudskih granica. Za ljude Biblije vrijedi isto što traži D. von Bonhoeffer: »Ne bih htio govoriti o Bogu na rubovima, nego u središtu, ne u slabostima nego u snazi, ne dakle kod smrti nego u životu i u ljudskoj sreći.«⁴⁴ Bog želi da

⁴¹ Usp. nastup, djelovanje i završetak Ivana Krstitelja u Novom zavjetu. Alternativni pokreti u židovstvu nastaju u kasnijem razdoblju. *Hasid*, *hasidim* znači »pobožan, pobožnik«, ali je to u židovstvu pojam i za duhovni pokret u srednjem vijeku koji se proširio poslije 18. stoljeća, osobito u istočnom židovstvu. Ta se duhovnost odlikuje mističnim povlačenjem u sebe i spontanom svjetovnom radošću (usp. N. Fuglister, 30).

⁴² Usp. N. Krenzer, str. 238.

⁴³ Usp. F. J. Stendebach, *Glaube...*, 12.

⁴⁴ *Ibid.*

čovjek prizna svijet i da ga primi kao dar, koji se ne smatra neovisnim nego je uvijek upućen na Boga, darivatelja svih darova i tvorca njegove povijesti.⁴⁵

Već na prvi pogled vidimo da postoji razlika između dva čovjeka od kojih jedan sve čini iz ljubavi a drugi iz dužnosti.⁴⁶ Kao od Boga ljubljeni izabranik, pozvan je i osposobljen ljubiti Boga svim srcem i svom dušom (Pnz 6, 5). Izrael je od Boga voljen, pozvan i osposobljen da ljubi. Pobožnici su naime identični s onima koji ljube Jahvu (Ps 97, 10) i njemu su vjerno odani (Ps 31, 24) i vječno se u njega uzdaju (Ps 86, 6). Ljubav prema Bogu i čovjeku jest dakle cilj. Čovjek međutim nema posla samo s čovjekom. Sveobuhvatna Božja ljubav jest izborna ljubav: »Jer ti ljubiš sva bića, i ne mrziš ni jedno koje si stvorio... Ali ti štetiš sve, jer sve je tvoje, Gospodaru, ljubitelju (priatelju) života i tvoj je besmrtni dah u svemu« (Mudr 11, 24—26).⁴⁷ Bog dakle kao stvoritelj i prijatelj života želi da čovjek razvije svoju vitalnost. Božja je volja i ispravni užitak života. I čovjek već na ovom svijetu smije ostvariti što bolji mogući kvalitet života.

Nitko nije izuzet od Božje ljubavi. I svugdje gdje su pobožni ljudi neprijazni i grubi — blago govoreći — ispuštaju polovicu zapovijedi ljubavi. Prava naime ljubav vodi do ispunjena dužnosti. Tko dakle pri ispunjenju dužnosti ostaje na pola puta promašio je kršćanstvo. Nikakvo čudo što ne pozna ono pravo u vjeri i stoga ostaje nezadovoljan i ne može osvjedočeno djelovati. Wolff ispravno vidi da je »čovjek biće pozvano na bratstvo«.⁴⁸

Kada je riječ o pobožnu čovjeku, makar se radi samo o običnim krepostima i ponašanjima, onaj tko je pobožan istodobno je pouzdan i pravedan, vjeran i vrijedan. Tako možemo sigurno ustvrditi da je teologija savjest pobožnosti a pobožnost savjest teologije.⁴⁹

Tražiti Boga nije u suprotnosti sa svjetovnošću; čovjek nije rastrgan između svog ljudskog i svog kršćanskog osvjedochenja.⁵⁰ Samodisciplina, odricanje i žrtva nemaju nikakvu vrijednost u sebi: to su samo sredstva za cilj. Ophođenje sa svakodnevnostima stalni je dio naše stvarnosti i naše pobožnosti, odgovor na Božju poruku. Svakidašnje molitve jednostavni su razgovori s Gospodinom o životu i prošnje za odbačene i ponižene u svijetu. I zato je svaki čovjek mjesto bogo-susreta i bogo-sluzja, neovisno o rasi i klasi, narodnoj i religijskoj pripadnosti, neovisno o spolu (usp. 1 Kor 10, 7). Sjötröm drži da je u tom smislu potrebno uputstvo zajednici, da bi se došlo do sinopse koja od teološke refleksije vodi do prakse u kojoj se oblikuje nada.⁵¹ U naše vrijeme put do posvećenja nužno vodi po djelima.

⁴⁵ Ibid., 14.

⁴⁶ Usp. N. Krenzer, 205.

⁴⁷ Usp. aktualno pastoralno razmišljanje u knjizi P. P. Kaspar, *Freund des Lebens, Über den anderen Gott der Bibel*, Linz-Wien, 1986, 91—95.

⁴⁸ W. H. Wolff, 278.

⁴⁹ Ibid., 1.

⁵⁰ Usp. L. Boros, 24—25.

⁵¹ Usp. H. Sjötröm, 10.

a. Čovjek putnik

U ljudskom je životu važno događanje i rast.⁵² I dok s jedne strane zemljoradnik mora ostati na istom mjestu da bi mogao pobrati žetvu, s druge strane sudioništvo je u kršćanstvu simbolizirano kao putovanje.

Stari zavjet pokazuje jasno da je Božji narod na putu. To je u stvari sudbina i lozinka svakog Izraelca: on je »homo viator«, čovjek na putu. Biti na putu bio je život Izraelaca u pustinji i u dijaspori (Ps 23, 1—4; 25, 4—11). To je slučaj i s Abrahamom (Post 12, 1s). Izraelac je toga svjestan te kao prolaznik i smrtnik govori Bogu: »Ja sam samo došljak na zemlji...« (Ps 119, 19). Pojedinaac je pri tome kao i narod na putu. Još nije sasvim naprijed i nije kod kuće. Život svakog čovjeka je putovanje.

Ideju zajednice na putu na crkvenu je povijest primijenio Sjötröm.⁵³ Tako se Dante u svojoj *Božanstvenoj komediji* služio usporedbom puta i cijelo njegovo djelo podijeljeno je u razdoblja krize i čišćenja. Tematika *Božanstvene komedije* mogla bi se nazvati hodočašćem. Ono počinje u podzemlju i paklu, vodi u čistište i doživljava obrat, penje se na brdo proslave u nebeskim sferama. Švedski književnik, nobelovac, Harry Martinsson u svom je epu *Aniara* usporedio životni put čovjekov s prostornom vožnjom pa je tako staroj slici puta dao novu dimenziju svemirskog letenja. John Bunyan u 16. stoljeću kao baptistički propovjednik vidi životni put kao prolaz iz zatvora kroz grad pokvarenosti i močvare preko brda oholosti u nebeski grad.

Moderni čovjek treba putokaz razmišljanja o sebi samome i za pronasašće Boga. Zemlja pripada njemu, a stanovnici su došljaci i gosti na njoj (Lev 25, 23). Čovjek na putu vjere znade i za cilj tog putovanja.

b. Siromaštvo kao služenje

Siromasi su i pobožnici svi oni koji se sami odriču samopotvrde; Bog im je potvrda. U toj vezi može siromaštvo, ako vodi poniznosti, značiti nešto pozitivno: siromašan (ani) i ponizan (anav) srodna su korijena i zato su sinonimi. U Starom zavjetu dolazi do pobožnosti siromaha. Tako je Jahvim pobožnik identičan s Jahvinim siromahom (Ps 86, 1s; 149, 4). Siromašni i pobožni ne mogu se sami potvrditi. Oni se nadaju, pouzdaju i imaju svoje utočište u Bogu (Ps 31, 2, 7, 15, 20; 37, 3, 5, 40).

Nevoljnicima sam Bog uspostavlja pravo i spasenje donosi djeci siromaha (Ps 72, 1s, 4, 12s); zato je važna briga za strance, udovice i siročad. Bogatašima i neumjerenima prorok prijete s »jao« (Iz 5, 8).

Čovjeku po sebi nije dobro ni bogatstvo ni siromaštvo (Izr 30, 8s). Jer, bogatstvo može biti za pojedince kao i za čitav narod povod oholosti i krive samosigurnosti (Pnz 8, 12s; Sir 5, s). Bogatstvo rađa pohlepom, a pohlepa je grijeh i povod beskorisnim brigama i poteškoćama (Izr 23, 4s; Prop 5, 14). Siromaštvo se nikada ne idealizira. Dapače, svake sed-

⁵² Kristova djela ne leže u dalekoj prošlosti nego se nastavljaju i danas. Njegovim se učenicom postaje ako se čovjek uključi u njegovo nasljedovanje.

⁵³ Usp. H. Sjötröm, 3—4.

me godine treba oprostiti dugove »da ne bude siromaha kod tebe« (Pnz 15, 4). Treba slušati Božji glas i izgraditi njegov socijalni red. Dobra treba dijeliti. Tako dolazi do transcendencije zemaljskih stvari.

Siromaštvo se, ako vodi poniznosti, može i pozitivno vrednovati (Jr 17, 5—8).⁵⁴ Siromasi su već od prije pod osobitom Božjom zaštitom; idealni izraelski narod spasenjskog vremena sastoji se od ponizno-pobožnih koji su prošli kroz sud i od suda su izbačeni (Sef 3, 12).⁵⁵ I budući idealni kralj, Mesija, siromašni je i ponizni kralj. Pored pobožnosti siromaha i poniznih Stari zavjet poznaje i pobožnost patnika, čega se ni moderna svjetovna pobožnost ne može odreći.⁵⁶ Kroz patnju se čovjek pročišćava i služi braći ljudima.

c. Radosno služenje

Katkada se židovsku religiju u Starom zavjetu povezivalo sa strahom. Što se tiče velikog dijela Starog zavjeta, to nije točno.⁵⁷ Bog se naime ne raduje smrti nego životu (Ez 18, 32). Isto pjeva i psalmist o Bogu: »Ti si moj gospodar, nema mi blaženstva bez tebe!« (Ps 19, 2). Bog pokazuje put do života. Pred njegovim licem vlada radost u punini (Ps 16, 9s). Sva druga dobra blijede, jer više znači radost u srcu nego žito i vino. Božja je blizina najveća sreća (Ps 73, 23—28). Voljeno prihvaćanje i radost više vrijede nego ostalo. Čak je i Jahvin sud izvor radosti (Ps 96, 10—13; 97, 1; 98, 4—9).

Ono što u tom svijetu ostaje jest svijet radosti. Kršćanska otvorenost prema svijetu nije nikakav optimizam nego upravo prava poruka sreće i radosti.

2. Čitav svijet

U Starom zavjetu važan je cijeli čovjek, uključivo njegova tjelesnost i njegova povijest. Ni u Novom se zavjetu ne radi samo o onostranosti i spasenju duše, nego i o životu u ovom svijetu. Isus je došao na svijet da ljudi imaju život u izobilju (Iv 3, 16). Kada govorimo o Božjem spasenju, onda i nesvjesno i nesvojevoljno mislimo na nešto što se tiče naše duše. To znači motto kršćanskog života: »Spasi dušu svoju!« Ne treba, međutim, stavljati alternativu između čiste duševnosti i nutrine na jednoj strani i okrenutosti svijetu na drugoj strani.⁵⁸

⁵⁴ Usporedba sa siromašnim Samarijancem događa se svakodnevno pred našim vratima. Novine i televizijski prijenosi pokazuju da 2/3 čovječanstva živi u bijedi. Tako bližnjih i potrebnih, doista, ima mnogo. Isus je upravo tražio siromahe, bolesnike, carinike i grešnike.

⁵⁵ Isus od nas zahtijeva siromaštvo u duhu, tj. duhovnu neovisnost od posjeda. Prazajednica u Jeruzalemu govori da među njima nije bilo nikog tko bi oskudijevao dobrima ili trpio nevolju (Dj 4, 34). Svoja su dobra prodavali i utržak stavljali u zajedničku kasu. Imali su zajedništvo dobara i okupljanja na molitvu. Znači da su materijalna dobra bila sastavni dio zajedništva i ovdje je to idealno zajedništvo bilo na ispitu zrelosti.

⁵⁶ Sadašnji papa Ivan Pavao II. dijeli dapače i crkvu na četiri sastavna dijela: zemaljska crkva ili putujuća, crkva u progonstvu, patnička crkva i slavna crkva.

⁵⁷ Usp. F. J. Stendebach, *Der Mensch...*, 96.

⁵⁸ *Ibid.*, *Glaube...*, 14—15.

Po nadnaravnom vjerovanju čovjek je onostransko ali istodobno i ovostransko biće. Podvojenost na tijelo i dušu uzeta je iz grčkorimskog svijeta, a ne iz Biblije.⁵⁹ Ipak i Biblija poznaje shvaćanje da je čovjek živa duša. Isto tako vrijedi u biblijskom svijetu da je čovjek tijelo,⁶⁰ i da je upućen na zemlju. Stoga Bog želi spasenje cijelog čovjeka i njegova svijeta. Jer, cijeli čovjek živi s onu stranu granice u zajedništvu s Bogom. Biblija ne poznaje samo spasenje duše.⁶¹ Ona će opet biti po Božjem djelu sjedinjena s tijelom. Dapače, uskrsnuće mrtvih uključuje prije svega tijelo kao bitni sastavni dio čovjeka.

a. Bogoslužje

Kada se Bog objavljuje, čovjek pada na koljena, jer to je najviši stupanj čašćenja. Važan aspekt starozavjetne svjetovne pobožnosti jest bogoslužje koje se događa u čovjeku pojedincu i ljudima zajedno. Stoga je svaki čovjek mjesto bogosusreta i bogoslužja.

Izrael je politička i bogoslužna zajednica. Nisu dovoljni samo humanizam i organizacija. Potrebno je trajno i vidljivo zajedništvo s Bogom. Slično vrijedi i za Novi zavjet. Praktično kršćanstvo nisu samo dobra humanistička djela. Naime, ako se ispušta ljubav prema Bogu, onda je to prikraćeno kršćanstvo. U bogoslužju se ostvaruje potpuno zajedništvo i svi se trebaju radovati, jer bogoslužje se nastavlja u karitasu. Pravo čovjekovo bogoslužje jest bogoslužje u svjetovnoj svagdašnjici.

b. Novost

Djelotvorna odgovornost svijeta zalaže se za intenzivni odnos prema Stvoritelju i Otkupitelju koji ne čini sve novo i bolje bez čovjeka. Prorok Jeremija dobro opisuje čežnju čovjeka za unutarnjošću i novošću (Jr 31, 31—34). Potrebni su novi odnosi i novi savez gdje će obaveze biti naravna posljedica. Treba se dogoditi transplantacija srca, mjesto kame-noga treba imati živo srce (Ez 36, 26s; Ps 51, 2s).

Govoreći o novosti smijemo dotaknuti i novozavjetnu perspektivu. Isus je poznao ljepotu i red ovoga svijeta. Volio ga je što se vidi iz opisa neba i ptica, polja i cvijeća (Mt 6, 26—30). Osobito kod Ivana možemo vidjeti kako je Bog ljubio ovaj svijet i nas u njemu da je za nas predao svoga sina (Iv 3, 11). Isus očekuje i promulgira novog čovjeka; Govor na gori pretpostavlja takvog čovjeka (Mt 5, 3—12). Pozvani smo da budemo kvasac, sol i svjetlo u tom svijetu usp. Mt 5). To znači novo vrednovanje svijeta i izbjegavanje diobe svijeta na dobri Božji i pokvareni svjetovni dio svijeta. Tome ne pridonosi ni Isusov zahtjev da treba dati caru carevo a Bogu Božje Mk 12, 17) niti da postoji dio svijeta koji pripada caru a drugi Bogu.⁶² No prijateljstvo sa svijetom može udaljiti od Boga (Jak 4, 4) i trebamo biti oprezni u ljubavi prema svijetu (1 Iv 2, 15). Isus moli za svoje učenike da ne budu od svijeta kao što nije ni

⁵⁹ Usp. N.Füglister, 13.

⁶⁰ Usp. C. Tresmontant, *Biblisches Denken und hellenistische Überlieferung*, 13.

⁶¹ Usp. »Duša je kao samostalna veličina uzeta iz grčko-rimskog svijeta a ne iz Svetog pisma« (F. J. Stendenbach, *Glaube* ... 13).

⁶² Usp. W. Beilner, str. 50.

on (Iv 17, 14). No, sinovi svjetla trebaju učiti od mudrosti sinova ovoga svijeta (Lk 16, 8).

Potpuna obnova prikazana je u opisima novoga Jeruzalema, pri čemu se ne radi o njegovoj geografskoj ili političkoj veličini nego o apokaliptičkom Jeruzalemu koji mora rasti i sazrijevati. Misli se dakle na eshatološki Jeruzalem, sliku spašenog novog svijeta i cilj novoga izlaska. Mada se nalazi na zemlji, već je idealiziran i jednak nebeskom Jeruzalemu koji u židovsko-kršćanskoj apokaliptici silazi s neba na zemlju (Okt 21). S novim Jeruzalemom dolazi i novi čovjek i nova zemlja (Iz 65, 17; 66, 22). Tu će vladati idealni kralj: »pravičan je i pobjedonosan, ponizan... On će navijestiti mir narodima; vlast će mu se proširiti od mora do mora...« (Zah 9, 9—10).

RELIGIOUS WORLDLY WISDOM IN THE OLD TESTAMENT

Summary

In the time of personal responsibility and own experience and the Vatican synode about laity the theme of worldly devotion is anew actual. The Linguistics demonstrate also attached activity of believers before God and world.

Men and women are God's creatures. And God gives his goodness in whole creation. The human being is particularly elected for life. Man and woman are true image of God: through their research, culture, work and enjoyment.

Mankind is connected with God: through divine creation, permanent support and human active responsibility.

But human harmony and luck are alienated by sinfulness and destruction. In such a way human action has to be responsible knowing that every man and woman are on way, serving in modesty and joy. Entire human being is invited to worship and to live the newness of God's message.